

POKUŠAJ UNAPREĐENJA DALMACIJE ZA NEOAPSOLUTIZMA (1852 — 1860)

STIJEPO OBAD
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 949.718:33(497.18)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1983—10—07

Do sredine devetnaestoga stoljeća Dalmacija se sporo razvijala u svakome pogledu, što se očituje u nerazvijenosti gradske privrede, oskudici domaćega kapitala, neriješenim agrarnim odnosima, neodgovarajućim carinskim propisima i nemarnosti središnjih organa vlasti za ovu krajnje perifernu pokrajinu carstva. Poslije četrdesetosmaškog liberalizma i zavođenja oktroja, pobjeda kontrarrevolucionarnih snaga nagovijestila je zaokret u politici do kojega će konačno doći za neoapsolutizma u svim zemljama Monarhije, pa i u Dalmaciji.

Reforme izvana dovele su do reorganizacije uprave, sudstva i teritorijalne straže, pojačava se uloga birokracije i vlast čvrste ruke. Pedesete godine prolaze u znaku obnavljanja apsolutizma, te se ne može govoriti o političkom životu nego o političkoj suši.

Međutim, poticaji izvana i oni iznutra dovode do modernizacije Dalmacije, što se zamjećuje u konjunkturi vinogradarstva i jedrenjačkog brodarstva, pokušaju osnivanja akcionih društava u brodarstvu, otvaranju pomorskih škola, trgovačko-obrtničkih komora koje se brinu o gospodarskom oživljavanju pokrajine. Akumulirani kapitali iz vinske trgovine i brodarstva ulažu se u proširenje vinogradarstva i jedrenjačkog brodarstva, drugi pak u mlinarstvo, što se vidi u pojavi industrijskog prvenca, parnog mlina u Šibeniku ili pak željezare na rječici Jadro kod Splita. Razmišlja se i piše o razvoju poljodjelstva, napose vinogradarstva, pokreću se poljodjelska društva, koja imaju zadaću da unapređuju poljodjelstvo što se, donekle, odrazilo u organizaciji prve dalmatinske izložbe u Zadru i sudjelovanju dalmatinskih izlagača na državnim i svjetskim izložbama. Zagovara se proizvodnja, stvaranje viška rada i trgovina, uklanjanje Dalmacije u carinski sustav Monarhije, izgradnja željeznica i puteva, koji će povezati Dalmaciju sa širokim gravitacionim područjem. Poduzete su akcije oko osnivanja Akademije u Zadru i stručnih škola, ali ta inicijativa nije oživotvorena.

Dalmacija je ušla u devetnaesto stoljeće kao izrazito zaostala i nerazvijena zemlja sa svim karakteristikama feudalizma. Skromni nagovještaji građanskoga razvoja, za francuske uprave, nisu se ostvarili za austrijske dominacije, zbog vanekonomskih mjera bečke i zaderske birokracije. Za tridesetak godina nove vlasti Dalmacija je bila izrazito zanemarena i zapuštena pokrajina carstva, izolirana od gravitacionoga zaleđa, austrijskih zemalja, a napose od razvijenoga evropskoga zapada, te se je u gospodarskom, društvenom i kulturnom pogledu ubrajala među najzaostaliye zemlje Monarhije. Svi izvještaji, referati i elaborati visokih državnih činovnika govore o tome.¹

¹ Rudolf Zaplata, »Neostvoreni projekt za slobodnu trgovinu sa Bosnom i Hercegovinom, Srbijom i Crnom Gorom polovinom XIX stoljeća«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1934, str. 195–207; Jakov Kuperk, »Gospodarske i kulturne prilike u Dalmaciji krajem trećeg decenija XIX st.«, *Radovi Instituta IAZU u Zadru*, sv. 20, Zadar 1973, str. 227–245; Hrvoje Morović, »Izvještaj poglavara E. Rehe o prilikama u splitskom okrugu u godini 1822«, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, Izdanje Historijskog archiva u Splitu,

Koliko god fiziokratske ideje koje u zemlji vide izvor bogatstva naroda bile aktualne, sve inicijative oko unapređenja poljodjelstva, osnivanja nižih poljodjelskih škola, agrarnih komisija, tiskanja knjižica i članaka po novinama imali su slaba odjeka na selu s obzirom da je većina stanovništva bila nepismena, neprosvijećena i nezainteresirana za stvaranje viška rada zbog neriješenih odnosa u agraru. O nerazvijenosti pokrajine u cjelini lijepo svjedoči činjenica da nikoga iz Dalmacije nije bilo na državnoj izložbi u Beču (1835), a na sljedećim pojavio se skroman broj izlagača i izložaka.²

Uzroci tomu, između ostaloga, nalaze se u skromnoj ekonomskoj osnovici, sistemu uprave, carinskom sustavu, pojavi lihve i nedostatku školovana kadra. Osim tri gimnazije u Zadru, Splitu i Dubrovniku i Babičke škole u Zadru, te nekoliko osnovnih škola po gradovima, varošicama, rjeđe na selima, drugih škola nije bilo. Dalmatinska mladež ili, preciznije rečeno, sinovi imućnijih slojeva, uglavnom iz gradova, školovali su se na austrijskim sveučilištima za suce, odvjetnike, liječnike, ljekarnike i profesore, rijetko za inženjere, zbog nerazvijenosti gradske privrede. Oni pak iz sjemeništa ponajviše su se školovali na pet dalmatinskih bogoslovija, četiri katoličke i jednoj pravoslavnoj, uglavnom pripadnici siromašnijih slojeva sela i grada, te su se ponovno vraćali u sredine iz kojih su potjecali. Postojala je ideja da se utemelji Akademija³, poput onih u Ljubljani, Grazu i Brnu, ali do toga nije došlo nego do omivanja Zavoda za privatni pravni studij (1848—1851)⁴ kao izraz potreba za pravnicima u zemlji. Po svemu sudeći, mladi ljudi uglavnom su odlazili u činovnike s obzirom na to da je Austrija bila birokratska zemlja s razvijenom administracijom, osobito u upravi i sudstvu, a manje su se opredjeljivali za proizvodna zanimanja zbog nerazvijenosti gospodarstva u cjelini.

Socijalna struktura dalmatinskog društva odražavala je stupanj razvoja gradskog i seoskog društva. Gradsko društvo sastojalo se, uglavnom, od najvišeg oligarhijskog sloja i najnižeg sloja, dok su međuslojevi slabo razvijeni. Seljačko društvo je neizdiferencirano, izvrgnuto eksploataciji lihvara. Većina seljaka bila je u kolonatskom i kmetskom odnosu prema zemljišnim vlasnicima koji većinom žive u gradu. S obzirom da u Dalmaciji godine 1848. nisu razriješeni agrarni odnosi kao u drugim zemljama monarhije, selo i dalje ostaje u gospodarskoj i političkoj ovisnosti prema gradu.

Poslije ukinuća feudalnih odnosa razvoj kapitalističke privrede i građanskog društva u razvijenijim zemljama carstva tekao je brže i imao odraza i u hrvatskim zemljama, više u užoj Hrvatskoj, Slavoniji i Istri, gdje su razriješeni agrarni odnosi, nego u Dalmaciji. U političkom pogledu dolazi do postupna zaokreta nakon donošenja oktroiranog

sv. 8, Split 1974, str. 233-262; Isti, isto, sv. 9, Split 1977, str. 165-201; Bernard Stulli, »Građa o gospodarstvu Dalmacije u prvoj polovici XIX stoljeća«, *Grada i prilozii za povijest Dalmacije*, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, Split 1974, str. 165-201.

² Stijepo Obad, »Dalmacija na evropskim izložbama sredinom devetnaestog stoljeća«, *Radovi*, sv. 9, Razdio društvenih znanosti, Filozofski fakultet, Zadar 1982, str. 106.

³ B. Stulli, *nav. dj.*, str. 178.

⁴ Šime Peričić, »Privatni zavod za pravni studij i pokušaji osnivanja Pravne akademije u Zadru«, *Zadarska revija*, br. 4, 1967, str. 301-307.

ustava od 4. ožujka 1849. i pobjede kontrarevolucionarnih snaga. Naime, moglo se nazrijeti da se Austrija od ustavne postupno preobražava u centralističku i unitarnu državu.

Silvestarskim patentom od 31. prosinca 1851.⁵ u svim zemljama Monarhije, pa i u Dalmaciji, zaveden je birokratski centralizam koji se temeljio na činovništvu, policiji, vojsci i carskoj samovolji. Sljedeće godine izvršena je reorganizacija uprave i žandarmerije, tako da je u svim zemljama carstva potiskivano slobodoumlje i pooštren nadzor nad osobama koje su se istakle u rodoljubnim nastojanjima. I u Dalmaciji se bdiye i slijedi sve one koji su se istakli u četrdesetosmaškim previranjima, napose nad onima koji su se oduševljavali ili pak priželjkivali sjedinjenje Dalmacije s obnovljenom Mletačkom Republikom. Također se pazi na sumnjive spise i osobe koje se krijumčarenjem mogu ubaciti u Dalmaciju.⁶

S obzirom da u Dalmaciji od godine 1849. nije bilo izmjena u političkoj vlasti, jer se očekivala nova organizacija uprave, sljedeće godine donesena je carska naredba o uređenju sudova. Dalmacija je imala dvadeset četiri kotarska suda (preture) i četiri okružna suda. U skladu s tim ministar unutrašnjih poslova izdao je naredbu o političko-upravnom uređenju Dalmacije, koja se podudara s organizacijom sudstva.⁷

I u upravi došlo je do novina. Dotadašnji naziv Gubernijum, za vladu Dalmacije, mijenja se u Namjesništvo, a na čelu mu je Namjesnik mjesto ranijeg Gubernatora, koji je izravno potčinjen i odgovoran caru u Beču. U okviru Namjesništva je politička i redarstvena uprava, ima dvorskoga savjetnika i pet namjesničkih savjetnika.⁸ I dalje je Dalmacija podijeljena na četiri okružja sa sjedištima u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru, na čijem čelu su okružni poglavari u rangu namjesničkih savjetnika. Okružja su podijeljena na kotareve (preture) s upravnom i sudskom vlasti, kojima upravljaju kotarski poglavari ili pretori. U sastavu kotareva su općine, koje su od godine 1852. imale imenovana, a ne birana općinska vijeća na čelu s načelnikom.⁹

Po svemu sudeći, u Dalmaciji se nije radilo o uvođenju nove organizacije nego o modificiranju stanja prema osnovama donesenim 31. prosinca 1851. Namjesnik Dalmacije je bio ban Josip Jelačić još od 2. prosinca 1848; njegovo područje djelovanja nije prelazilo granice Hrvatske, te prema tome hrvatski ban nije imao utjecaja na politički život pokrajine. Neko vrijeme zamjenjivao ga je Vlaho Ghetaldi, porijek-

⁵ Mirjana Gross, »Modernizacija izvana — reforme u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji za neoapsolutizma«, *Časopis za suvremenu povijest*, III, Zagreb 1980, str. 5-55.

⁶ Naučna biblioteka Zadar, *Atti segreti della Polizia austriaca*, br. 29/II, 23/r, 436/r, 437/r 1852; br. 52 i 214/r 1853; br. 854 1854; br. 1352/p, 53/r, 68/pol. 1855 i br. 224, 254, 341 1856.

⁷ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, 48.5, Dalmatien 1848-1884, Präsidium, br. 7670/P. M. 1852; Vjekoslav Maštrović, »Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX stoljeću«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, Prilog, sv. IV. i V., Zagreb 1959, str. 70, 71.

⁸ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, 46.5, Dalmatien 1848-1884, Präsidium, br. 3019/M. J. od 30. IV. 1852; V. Maštrović, *nav. dj.*, str. 72.

⁹ Dinko Foretić, »Borba za ponarođenje općina u Dalmaciji (1865-1900)«, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 90.

lom Dubrovčanin. Nove političke promjene tražile su novoga čovjeka, te je car Franjo Josip, zbog specifičnih prilika u Dalmaciji, imenovao novoga namjesnika general-majora Lazara Mamulu,¹⁰ prvoga Srbina podignutog na tu čast.

Usporedo s promjenama u upravno-političkim organima došlo je do nove organizacije Prizivnog suda u Zadru i prvostepenih sudova u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Također je donesen Sudovnik¹¹ za Dalmaciju, tako da kotarski sudovi nemaju u svojoj nadležnosti političke poslove, koje su unaprijed trebali obavljati politički kotari.

U skladu s promjenama u sudstvu i upravi, i redarstvena služba doživjela je reorganizaciju. Dotadašnji teritorijalni odredi dobili su naziv žandarmerija,^{11a} koja se i dalje brine za red i mir u pokrajini. Uloga žandarma je pojačana, osobito tajne policije, što se lijepo očituje u precizno vođenim evidencijama sumnjivih osoba, pa čak i režimu odanih osoba, do ministara. Svatko se prati, pa i oni koji dolaze iz inozemstva po znanstvenim i umjetničkim zadacima, osobito spisi sumnjiva sadržaja koji nisu u skladu s katoličkim učenjem ili se protive kršćanskom naučavanju, moralnoj i vjerskoj osnovi države.¹²

Godine 1845. došlo je do nove reorganizacije općina u Dalmaciji. Četiri okružja su i dalje ostala neizmjenjena u okviru kojih se je nalazio trideset jedan kotar s osamdeset devet političkih i sedamsto četrdeset tri poreske općine. Između 1854. i 1857. prestale su postojati općine Maini, Braići i Pobori u budvanskom kotoru, Pridvorje i Pločice u kotaru Cavtat, Župa dubrovačka u kotaru Dubrovnik i općina Lisac u kotaru Ston.¹³ Godine 1854. osnovani su kotarski uredi za porez, te glavni ured i blagajna u Zadru, okružne blagajne u Splitu, Dubrovniku i Kotoru, u svrhu lakšeg prikupljanja poreza.

Sa zavođenjem apsolutizma prestale su postojati političke slobode, naime svuda je zavládala politička suša. Pošto se na političkom polju ništa nije moglo postići, jer je politički rad onemogućen, to nekolicina dalmatinskih intelektualaca, osobito privrednika, pod utjecajem izvana pokušala je za neoapsolutizma ući u neke akcije oko gospodarskog unapređenja Dalmacije. Jedna od prepreka bržeg razvitka Dalmacije je carinska tarifa o kojoj se razvila široka rasprava. Ta i druge financijske takse sprečavale su stvaranje unutarnjega tržišta i sudjelovanje Dalmacije na stranom tržištu. Zadrani Franjo Borelli, jedan među najvećim zemljovlasnicima u Dalmaciji, smatra, između ostalog, da Dalmaciji odgovara carinska unija s ostalim zemljama carstva, jer ako bude izvan nje ostatak će izolirana i to bi bilo za nju pogubno¹⁴. Trebalo bi podjednako voditi računa o uvozu i izvozu s obzirom na to da Dalmacija više uvozi nego izvozi i tako stalno bilježi negativnu trgovačku

¹⁰ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, 46.3, *Dalmatien 1848-1884*, Präsidium, br. 7670/P. M., 3079/M. I. 1852; *Narodne novine*, br. 124 od 1. VI. 1852.

¹¹ V. Maštrović, *nav. dj.*, str. 73.

^{11a} Bach-Kempfen, Napućenje za službu kotarske gjendarmerije, Zadar 1851.

¹² Vidi bilj. pod br. 6.

¹³ D. Foretić, *nav. dj.*, str. 90 i bilj. 2.

¹⁴ Francesco Borelli, *Considerazioni sul quesito se la Dalmazia debba far parte del territorio doganale dell'Impero austriaco*, Zara 1851, str. 5, 10, 11, 17. O tadašnjim taksama vidi poblize: Historijski arhiv Zadar (dalje HAZd), Predsjednički spisi Namjesništva (dalje PSN), II/4/1 1848 i Miscellanea I-P, C-1.

bilancu. Kada bi se našla u carinskoj izolaciji, uvijek bi morala svoje proizvode jeftino prodavati, a tuđe skupo plaćati. Smatra da bi u carinskom pogledu Dalmaciju trebalo tretirati kao i ostale zemlje carstva.¹⁵

Pošto je Dalmacija ionako siromašna bez domaćeg kapitala i tehničkih znanja, Dubrovčanin Lujo Serragli smatra da je carinska tarifa upropastila Dalmaciju. Visoke carine kočile su njezinu trgovinu s drugim zemljama i omogućili krijumčarenje robama. On se zalaže da uvozna i izvozna roba bude izuzetna od carine.¹⁶ Predlaže da se ustanovi nova carinska tarifa od 3% do 15% u visini vrijednosti robe u zadnjih deset godina i da se obnavlja svakih deset godina. Da bi se trgovina brže i slobodnije razvijala prijedlozi je potrebno ukinuti sve prepreke koje kočile pomorsku trgovinu¹⁷, jer upravo u njoj vidi perspektivu razvoja svoga grada, a i Dalmacije u cjelini. Nova carinska tarifa počela se primjenjivati godine 1857, a u izradi njezina nacrtu sudjelovala su i dvojica dalmatinskih privrednika, tajnici dviju trgovačko-obrtničkih komora u Dubrovniku i Splitu, Lujo Serragli i Vito Nikolić.

Glavni problem gospodarstva u Dalmaciji je pitanje agrarne ekonomike, a s njom u vezi razvitak vinogradarstva. Dalmacija nije imala dovoljno hrane, napose žita. Prema podacima Franje Borellija pokrajini godišnje nedostaje, primjerice, žita u vrijednosti od 1.116,950 forinti.¹⁸ Zalaže se da se i Dalmacija, poput drugih razvijenih zemalja, uključi u gospodarske tokove. Iako su sve dotadašnje akcije oko unapređenja poljodjelstva propale, počevši od nastojanja dalmatinskih fiziokrata koncem osamnaestoga stoljeća, do mjera poduzetih za francuske i austrijske uprave, Borelli ipak vjeruje u bolje dane dalmatinskog poljodjelstva i stočarstva.¹⁹

Spori razvitak poljodjelstva Vlaho Ghetaldi vidi u različitim oblicima kolonatastva.²⁰ Državni porez, tzv. desetina, više je kažnjavala poduzetnost i marljivost seljaka nego što ih je poticala na rad. Na temelju izmjere zemljišta moglo se utvrditi da je više od polovice površine pokrajine u posjedu općina, a preostali dio u rukama zemljovlasnika koji žive u gradovima i varošima, a obrađivanje zemlje je prepušteno neukim seljacima. Ghetaldi navodi da znatne površine zauzimaju močvare, te je potrebna asanacija Kninskoga kolja, zatim regulacija rijeke Krke i njezinih pritoka, Cetine i Neretve kako bi se dobile veće obrađive površine.²¹

¹⁵ F. Borelli, *nav. dj.*, str. 19, 21, 27, 28.

¹⁶ Luigi Serragli, *Sulla riforma doganale della Dalmazia*, Ragusa 1851, str. 4, 26 i 27. Usp. Nicolò Pozza, *Sulla questione doganale della Dalmazia memorie due lette ala Società agronomica di Ragusa*, Ragusa 1851, str. 5-32; Vito Nicolich, *Sulla questione doganale nella Dalmazia*, Spalato 1851.

¹⁷ L. Serragli, *nav. dj.*, str. 26, 27.

¹⁸ F. Borelli, *Discorsi sull'economia rurale in Dalmazia*, Zara 1850, str. 5-36.

¹⁹ *Isto.*

²⁰ HAZd, *Miscellanea*, sv. 1, Poz. A, list 353-364 (u dj. Dinka Foretića, »Društvene prilike u Dalmaciji od polovine XIX stoljeća do prvoga svjetskog rata, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Matice hrvatska, Zagreb 1969, str. [46], bilj. 2.)

²¹ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, br. 2073, 1852.

Do sredine devetnaestog stoljeća dalmatinsko vino imalo je slabu prođu na stranom tržištu zbog loše sorte loze i kvalitete vina. Pojavom luga u talijanskom vinogorju, na početku pedesetih godina, pružila se prilika dalmatinskom vinu da se plasira na talijanskom tržištu, osobito u Veneciji i Trstu. Tih godina pristupa se krčenju novih površina u primorju i otocima, napose u srednjoj i južnoj Dalmaciji, ali i Dalmatinskoj zagori. Vinogradarstvo se lijepo razvilo u Kaštelima, te je priličan broj proizvođača i trgovaca vinom ekonomski ojačao. Konjunktura vinogradarstva trajala je do potkraj pedesetih godina,²² tako da poslije godine 1857. dolazi do opadanja trgovine vinom s talijanskim krajevima zbog oporavka talijanskih vinograda.

Početak pedesetih godina Dalmacija je dobila novi moderni katastar, nakon višegodišnjeg rada na premjeru zemljišta, te se je u tom pogledu uvrstila među najnaprednije zemlje carstva. Mjesto ranije desetine uvedena je zemljarina²³ na temelju čistoga prihoda sa zemlje. Porez plaća vlasnik zemlje na kojega je uknjižena, a kolon i kmet participiraju u određenom iznosu.

Nerazriješeni agrarni odnosi i dalje su ostali prepreka modernizaciji privrede, napose poljodjelstva, ali se ipak poduzimaju akcije oko organiziranog unapređenja proizvodnje, uvođenju novih kultura i čuvanju plodina. Još godine 1849. pojavila se ideja o pokretanju poljodjelskih društava,²⁴ poput onih u Austriji, koja se ostvarila sljedeće godine osnivanjem Središnjeg poljodjelskog društva u Zadru i područnih društava u Šibeniku, Splitu, Dubrovniku, Hercegovom i drugim mjestima. Zadarsko društvo koordiniralo je rad ostalih društava, a predsjednik mu je bio Franjo Borelli. Novoutemeljena društva su poticala zemljovlasnike i seljake na prihvaćanje novina. Jedni i drugi bili su nezainteresirani za unapređenje poljodjelstva, prvi, zbog postupnog ekonomskog slabljenja do kojega je, između ostalog, došlo uslijed neredovitog ispunjenja obaveza od strane kolona i kmetova i sve jačeg pojedinačnog a ponegdje i kolektivnog zahtjeva za otkup zemlje, zatim niskih cijena poljodjelskim proizvodima, osobito vinu i ulju, i visokoj zemljariji koju plaća vlasnik zemlje na kojega je uknjižena. Drugi pak neuki, siromašni, ekonomski ovisni i zaduženi više su bili zainteresirani za vlastiti komadić zemlje nego za uvođenje novina na tuđoj zemlji. Pokrajinska vlada znala je za te probleme i predlagala je da se župnicima dodijeli zemlja koju će obrađivati, na njoj vršiti pokuse i poučavati seljake.²⁵

Osim seoskih župnika koji su imali osnovna znanja iz poljodjelstva stečena na bogoslovskim studijima, u toj akciji istakli su se i poneki državni službenici, načelnici općina, kotarski poglavari, suci, učitelji i napredni pojedinci. Namjesništvo je nabavljalo sadnice i sjeme-

²² Costantino Vojnović, *Cenni statistico-economici sul Circolo di Spalato — con speciale riguardo al quadriennio 1857-1860*, Split 1864, str. 67; Igor Karanman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Institut za hrvatsku povijest, Clanci i rasprave, 1, Školska knjiga, Zagreb 1972, str. 124.

²³ K. Ivon, »Osvrt na razvitak katastra u Dalmaciji«, *Dalmacija spomen knjiga*, Split 1923, str. 168; M. Tomić, »Arhiv mapa i katastarskih operata u Splitu«, *Geodetski list*, br. 4-6, Zagreb 1951, str. 154. i dalje.

²⁴ *Glasnik dalmatinski*, br. 48 od 15. XI. 1849, str. 1.

²⁵ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, 3, Dalmatien, Präsidium, br. 5183, 1850.

nje o državnom trošku ili uz malu naknadu, zatim slalo društvima, a ovi dijelili pojedincima i tako su se za vinske konjunktore uvodile nove sorte loze, dud zbog svilene bube, konoplja, krumpir i druge kulture. Na tom poslu istaklo se nekoliko osoba, primjerice, Josip Rajmondi, župnik u Tijesnu, isušivši močvarno tlo putem kopanja kanala i pravljenjem nasipa. Uz vinovu lozu sadio je dud i uzgajao svilenu bubu, krumpir, različite žitarice i trave. Župnici Ante Fosco²⁶ uzgajao je dudove, zbog svile, u Murteru, te Antun Anić bolje sorte loze u Kijevu.²⁷ Pojedinci i društva angažirali su se oko pošumljavanja goleti, sadnji plodova, maslina²⁸, a radilo se i na tome da se na općinskoj zemlji u Dubrovniku, Kotoru, Korčuli i Pelješcu podignu rasadnici.²⁹

Neki su pošli još dalje, primjerice, Sime Michielli Vitturi je predlagao Namjesništvu (1855) da se pozovu strani stručnjaci s kojima će se uvesti i nova znanja. Zalaže se za uzgoj svilca, ali ne vidi perspektivu u tome jer su seljaci neuki. Iako nema dovoljno vanjskog poticaja, predlaže da se uvede nagrađivanje najboljih uzgajivača dudu i proizvođača svilca.³⁰ Među najistaknutijima u Dalmaciji je Ante Buljan,³¹ načelnik općine u Sinju, koji je obišao više evropskih zemalja, Italiju, Njemačku i Englesku i donio nove metode koje su poticale uzgoj kultura. Udružio se s Talijanom Renatom Regona podigavši rasadnik s šest tisuća i dvjesto mladica. Uzgajao je, između ostaloga, i stoku, a osobito je zaslužan za unapređenje vinogradarstva u Sinjskom polju. U sinjskom krugu istakli su se još sudac Josip Dešković, Marko Masovčić, Marko Vuletić, Franjo Grabovac, Sime Trek, Stipe Tripalo i Magdalena Dörfler. Među njima je i franjevački provincijal Ante Zorica³² koji je doveo u Sinj nove pasmine konja i volova. U splitskoj zagori je Lovre Jeličić,³³ sindik općine Muć, koji podučava svoje mještane kako treba uzgajati pojedine kulture. Na Hvaru istakao se Petar Niziteo.³⁴

Oko unapređenja poljodjelstva angažirao se i tadašnji dalmatinski tisak.³⁵ U novinama *L'agronomo raccogliatore*, *Težački poučatelj*, *Osservatore dalmato* i *Glasnik dalmatinski* bilo je članaka o poljodjelstvu, vinogradarstvu, stočarstvu i čuvanju plodina. U tome se istakao Mate Šantić,³⁶ urednik *Težačkog poučatelja*, kojega su smatrali jednim od najboljih stručnjaka za poljodjelstvo u Dalmaciji. Stoga mu je zadarsko Poljodjelsko društvo povjerilo zadaću da uređuje *Težački poučatelj*,

²⁶ *Osservatore dalmato*, br. 78, 1855; S. Obad, »Ekonomski, socijalni i politički razvoj Šibenika od 1814. do 1859. godine«, *Šibenik* spomen zbornik o 900 obljetnici, Muzej grada Šibenika, Šibenik 1976, str. 364.

²⁷ *Isto*.

²⁸ *Glasnik dalmatinski*, br. 43 od 25. V. 1855, str. 4; br. 35 od 1. V. 1855, str. 4; br. 44 od 29. V. 1855, str. 3.

²⁹ HAZd, PSN, VI/3/5, br. 290/P. 1855.

³⁰ HAZd, PSN, VI/3/5, 290, 1855.

³¹ Giacomo Ciudina, »Meglioramento nell'agricoltura-Baschi da seta-altri meglioramenti«, *Rivista dalmata*, br. 5 od 1. X. 1859, str. 221-223.

³² G. Ciudina, *nav. dj.*, str. 222.

³³ HAZd, PSN, VI/3/5, br. 464 1855.

³⁴ HAZd, PSN, VI/3/5, br. 497/R 1855.

³⁵ *Osservatore dalmato*, br. 152 od 23. IX. 1852; br. 200 od 24. VI, br. 117. i br. 123, 1853; br. 108, 140, 192, 1854, i br. 8, 24, 65, 78, 83, 98, 103, 108, 113, 1855.

³⁶ Poblje o njemu vidi: V. Maštrović, »Osnivanje Ilirske čitaonice u Zadru 1847. i 1848. god. s osvrtom na zadarsku čitaonicu iz 1807. god.«, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, sv. 21, Zadar 1974, str. 42 i 43 i odgovarajuće bilješke.

prvi list takve vrsti u Dalmaciji. U tim novinama osobito u knjizi prof. Franje Lanze³⁷, pojavljuju se prvi crteži modernih alatki i druge novine koje je prof. Lanza upoznao na putu po Engleskoj i Francuskoj (1855) i prezentirao u spomenutoj knjizi sa svrhom da se upoznaju poslovni ljudi u Dalmaciji s novinama na evropskom zapadu, koji je primjenjivao stečevine industrijske revolucije u poljodjelstvu.

Pedesete godine označuju napredak u jedrenjačkom brodarstvu i brodograđevnoj djelatnosti zbog dobre konjunktura na stranom tržištu, potražnji brodskog prostora, visoke vozarine, trgovine žitom, osobito Bokelja, Dubrovčana i Pelješčana ili pak oružja za Krimskog rata.³⁸ Pedesete godine označavaju početak tzv. »zlatnog doba« jedrenjačkog brodarstva u Dalmaciji. U svezi s tim bila je potražnja brodova duge plovidbe³⁹, pa se je javila ideja o utemeljenju brodarskih društava u Splitu i Dubrovniku na dioničkoj osnovi.⁴⁰ Zbog nedostatka domaćega kapitala, smisla za udruživanje i podrške splitska inicijativa je bila kratka daha, a ona u Dubrovniku morala je čekati bolje dane. Još godine 1849. osnovano je u Boki Kotorskoj (Dobrota) »Društvo bratimske pomorske sigurnosti« u svrhu osiguranja brodova i tereta, koje je od godine 1858. poznato pod imenom »Narodno osiguranje u Dobroti«.⁴¹

Da bi se jedrenjačko brodarstvo uspješno razvijalo, a i brodogradnja u svezi s njim, bio je potreban školovani kadar kojega Dalmacija do tada nije imala. Početkom pedesetih godina otvaraju se četiri pomorska učilišta u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Glavna nautička škola bila je u Dubrovniku sa smjerom brodogradnje.⁴²

Od sredine stoljeća i austrijske vlasti se više okreću moru i pomorstvu. U glavnom pomorskom središtu Trstu, uz Austrijski Lloyd osniva se Središnja pomorska vlada (1850)⁴³ koja je odgovorna Ministarstvu trgovine u Beču. Nova pomorska vlast centralistički je ustrojena. Lučki, zdravstveni i pomorski uredi bili su u nadležnosti Središnje uprave. Od godine 1852. čitava istočna jadranska obala je bila podijeljena

³⁷ Francesco Lanza, *Viaggio in Inghilterra e nella Scozia*, Trieste 1860. Usp. Š. Peričić, »Putovanje dra Frane Lanze Evropom«, *Slobodna Dalmacija* od 12. I. 1980.

³⁸ Š. Peričić, »Prilog poznavanju brodarstva Dalmacije u drugoj četvrtini XIX stoljeća«, *Pomorski zbornik*, knj. 15, Rijeka 1977, str. 573 i dalje; *Osservatore dalmato*, br. 92, 1852; Benedikt Zelić-Bučan, »Privredne prilike u splitskom okruženju pedesetih godina devetnaestog stoljeća«, *Arhivski vjesnik*, XIX-XX, Zagreb 1976-1977, str. 77, 78, tab. VI, str. 117.

³⁹ Stjepan Vekarić, »Naši jedrenjaci za dugu plovidbu«, *Pomorski zbornik*, I, Zagreb 1962, str. 157.

⁴⁰ B. Zelić-Bučan, *nav. dj.*, str. 100; Š. Peričić, »Pokušaj osnivanja pomorskog društva u Dubrovniku 1856. godine«, *Naše more*, br. 6, 1980, str. 260; *Invito della Camera di Commercio e d'Industria di Spalato*, Split 1856. Poblize vidi: I. Karama, *nav. dj.*, str. 126, 127.

Još godine 1854. utemeljeno je u Splitu jedno udruženje na dioničkoj osnovi, koje je okupio pomorsko-trgovinske poslovne ljude sa svrhom da se podigne brodograđilište za izradu brodova duge plovidbe kojih je nedostajalo u Splitu. Na području splitske komore (1856) bilo je šest brodova duge plovidbe. Vidi C. Vojnović, *nav. dj.*, str. 160 i dalje; B. Zelić-Bučan, *nav. dj.*, str. 100.

⁴¹ M. Milošević, »Družba bratimske pomorske sigurnosti«, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, knj. VI, Kotor 1957, str. 143-158; Isti, »Narodno osiguranje u Dobroti 1858-1874«, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, knj. III, Kotor 1955, str. 133-140.

⁴² Luigi Zamara, »Brodograđevna industrija u Dalmaciji«, *Arhiv Hercegovni*, sv. I, Oglas od 4. III 1857; Istorijski arhiv Kotor, XIV-242 1852.

na pet oblasti, među kojima je i dalmatinsko primorje sa sjedištem u Dubrovniku bilo podijeljeno na okružja s glavnom lučkom kapetanijom, također u Dubrovniku i podređenim u Zadru, Splitu i Meljinama. Pedesetih godina Dalmacija je povezana s Trstom parobrodarskom linijom, koja je prevozila ne samo putnike nego i poštu⁴⁵ i trgovačke terete.

Veze s gravitacijskim zaleđem održavale su se starim karavanskim putevima koji su se spuštali do primorskih gradova. Još četrdesetih godina javlja se ideja o jednoj željeznici koja bi povezala unutrašnjost s Jadranom.⁴⁵ Godine 1951. Trgovačko-obrtnička komora u Splitu obratila se Ministarstvu trgovine, industrije i javnih radova s prijedlogom o spajanju trgovačkih putova između Dunava i Jadrana jednom prometnicom koja bi silazila u Split. Postoje dvije varijante: jedna bi išla od Beograda preko Sarajeva na Livno i Split, a druga od Beograda na Sarajevo, pa preko Mostara u Metković.⁴⁶ Kada bi se to ostvarilo, tada bi trgovina Vlaške, Moldavije, Srbije, Bosne i Hercegovine bila dijelom okrenuta prema Jadranu. Splitska komora se zalagala da ta prometnica bude povezana sa Splitom, a poslovni krugovi u Trstu protežirali su Metković.⁴⁷ Druga ideja javila se godine 1853. o željezničkom povezivanju Dalmacije sa zaleđem. Naime, ta bi željeznica trebala ići od desne obale Dunava, preko Srbije, Bosne u Split.⁴⁸ Također se javila još jedna ideja u Splitu o potrebi izgradnje ceste koja bi prolazila istočnije od Biloga briga i Aržana i koja bi skratila put karavana što stižu u Split od Sarajeva i Mostara.⁴⁹ Franjo Borelli iz Zadra (1856) zalagao se za Dunavsko-jadransku željeznicu koja bi povezivala Split s Beogradom.⁵⁰ Jedna engleska kompanija i jedno njemačko udruženje bili su zainteresirani za željeznicu Beograd—Sarajevo—Split, odnosno Metković, ali je na tome stalo. Splićani su ponovno tražili željeznički spoj sa zaleđem, te su u tom smislu uputili zahtjev Namjesništvu,⁵¹ ali nisu dobili pozitivan odgovor. Za neoapsolutizma pitanje dalmatinske željeznice ostalo je neriješeno, koliko zbog političkih toliko i novčanih poteškoća.^{51a} Potkraj pedesetih godina Austrija je ušla u fi-

⁴³ *Giornale del Lloyd austriaco*, br. 123 od 24. V. 1850.

⁴⁴ Š. Peričić, »Poštansko-pomorska služba na dalmatinskoj obali Jadrana u XIX stoljeću, *Pomorski zbornik*, Knj. 7, Zadar 1969, str. 581.

⁴⁵ B. Stulli, *Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825-1863*, I, Institut za hrvatsku povijest, Izvori za hrvatsku povijest, Zagreb 1975, str. 64 i 524-526.

⁴⁶ Wien, Haus-Hof und Staatsarchiv, Staatskanzlei, Provinzen Dalmatien, 7, br. 1363/p. 1951; Historijski arhiv Split, Trgovinsko-obrtnička komora Split, sv. I, br. 92, 1851.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ B. Stulli, *nav. dj.*, str. 81, 82, 618, 620. Usp. B. Zelić-Bučan, *nav. dj.*, str. 105.

⁴⁹ B. Zelić-Bučan, *nav. dj.*, str. 106.

⁵⁰ F. Borelli, *Cenni sull'utilità ed importanza d' una strada ferrate Istro-adriatica dal Basso Danubio al lido Dalmatico*, Zadar 1856, str. 3-10; B. Stulli, *nav. dj.*, str. 90 i bilj. 637, 654. Usp. F. Borelli, *Cenni sull'utilità ed importanza d' una strada ferrata Istro-adriatica dal Basso Danubio al lido Dalmatico*, Zadar 1856, str. 3-10.

⁵¹ HAZd, PSN, VI/3/6, sv. 423, br. 121/R, 1857.

^{51a} I. Karaman, »Problemi ekonomske integracije hrvatskih zemalja u Habzburškoj monarhiji 1850-1918«, *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo*, 9/1, Sarajevo 1973, str. 73.

nancijsku krizu; morala je raspisati narodni zajam, koji je proveden i u Dalmaciji, te su svi planovi morali ostati mrtvo slovo na papiru.

Sve te novine dolaze iz privrednih krugova koji su okupljeni u trgovačko-obrtničkim komorama. Početkom pedesetih godina dolazi do oživljavanja rada komora. Najstarija među njima je Trgovačko-obrtnička komora u Splitu (1806), istodobno najstarija komora na hrvatskom tlu, zatim one u Dubrovniku (1808) i Zadru (1810). Dubrovačka komora protezala se i na Boku kotorsku. Pedesetih godina one se bave cjelokupnom gospodarskom djelatnošću Dalmacije, prate gospodarski rast na svome području kako u prometu tako i u zanatstvu i trgovini i ukazuju na puteve njihova razvoja.

Tih godina javlja se još nekoliko novina u svrhu modernizacije proizvodnje. Naime, godine 1850. pojavljuje se u Šibeniku prvi parni mlin⁵² u posjedu Giovanni Battiste Montanarija. To je istodobno industrijski prvenac u Dalmaciji, koliko je do danas poznato. Kao u Šibeniku, i u Splitu se razmišlja o podizanju parnoga mlina na riječici Jadruo, koji bi mogao podmirivati potrebe u brašnu splitske okolice kao i šire Dalmacije. Na Jadru je još od ranije postojala mala željezara u kojoj se obrađuje željezo i bakar, koja je godine 1853. zapošljavala dvadeset radnika.⁵³

Za pedesete godine vezano je još nekoliko novina. Godine 1853. postavlja se telefonska linija uzduž Dalmacije, koja će povezati i približiti pojedina mjesta u pokrajini i Dalmaciju u cjelini. Narasli trgovački sloj, sastavljen uglavnom od pomoraca, osniva Trgovačku čitaonicu u Hercegovom (1855),⁵⁴ a splitski poslovni krug predlaže osnivanje banke (1853)⁵⁵, raspravlja o potrebi izobrazbe radnika i zanatlija, zagovara osnutak tehničke škole⁵⁶ kao produžetak realke. Iz splitske Komore dolazi inicijative da se otvori Poljodjelska škola u Splitu (1856),⁵⁷ a dvije godine kasnije govori se o koristi osnivanja takvih škola u ostalim gradovima i varošicama Dalmacije, kao i poljoprivrednog dobra gdje bi se teorija primjenjivala u praksi.⁵⁸ Dok se u dalmatinskim gimnazijama i realkama nastava odvija na talijanskom jeziku, u sinjskoj gimnaziji, koja je u rukama franjevacu, uveden je hrvatski jezik kao nastavni. Poslije ukidanja Zavoda za privatni pravni studij dalmatinski studenti morali su i dalje završavati pravne studije na austrijskim sveučilištima, a pošto je to bilo povezano s velikim materijalnim izdacima, poduzeta je akcija u Zadru oko osnivanja Pravne akademije,⁵⁹ stalnog sveučilišnog zavoda, poput Akademije u Zagrebu. Iako ne bi bila na teret države nego domaćih zaklada, do njezina osnutka nije došlo po svemu sudeći više nebrigom bečkoga ministarstva nego domaćih ljudi.

⁵² S. Obad, *nav. dj.*, str. 370; isti, »Počeci industrije u Dalmaciji«, *Slobodna Dalmacija*, br. 9870 od 26. XII. 1976, str. 5.

⁵³ B. Zelić-Bučan, *nav. dj.*, str. 89.

⁵⁴ Naučna biblioteka Split, M 352/4.

⁵⁵ B. Zelić-Bučan, *nav. dj.*, str. 92, 95, 99, 107.

⁵⁶ B. Zelić-Bučan, *nav. dj.*, str. 91.

⁵⁷ HAZd, PSN, III/1/1 br. 1215/p od 7. XI. 1856.

⁵⁸ B. Zelić-Bučan, *nav. dj.*, str. 106.

⁵⁹ S. Perićić, »Privatni pravni studij i pokušaji osnivanja Pravne akademije u Zadru«, *Zadarska revija*, br. 4, 1967, str. 307-312. S. Obad, »Visoko školstvo u Zadru tijekom devetnaestog stoljeća«, *Radovi*, 6, Razdio društvenih znanosti. Filozofski fakultet Zadar, Zadar 1976, str. 415-417.

Od četrdeset tri različita društva u Dalmaciji (1859) nekoliko njih osnovano je pedesetih godina, i to najviše »casina« koja su okupljala gornji sloj gradskoga društva. To je neka vrsta klubova s čitaonicama i dvoranama za zabave. Tih godina pojavila su se nova kasina u Milni (1851), Imotskom, Drnišu i Dubrovniku (1853), Sinju (1854), Splitu (1855), Omišu (1856) i Korčuli (1859). Uz njih je i Slavjanska čitaonica u Kotoru (1853), Trgovačka čitaonica u Hercegovnom (1855), Filharmonijska družina u Skadrinu (1855), Filharmonijsko društvo u Zadru (1858) i Narodno osiguranje u Dobroti (1858). Ostala društva najvjerojatnije su bratovštine i kongregacije vjerskoga obilježja.⁶⁰

Godine 1851—1852. izlazio je u Zadru pravnički list *Pravdonoša*,⁶¹ prvi takve vrsti na slavenskom jugu kojega su pokrenuli Ante Kuzmanić, Božidar Petranović i Stipan Ivičević sa svrhom da se hrvatski jezik uvodi u sudsku praksu. Pokušaj oživljavanja lista (1854) završio se neuspješno.

Pedesetih godina zavodi se novačenje, prvi put otkako je Austrija u ovim krajevima. Naime, ono je započeto godine 1849. u užoj Dalmaciji, ali se nije proteglo na dubravačko područje i Boku kotorsku s obzirom na povijesne specifičnosti i povlastice, primjerice, u neplaćanju poreza državi sve do početka četrdesetih godina stoljeća. Prisilno pozivanje u vojsku dovelo je do dezertiranja i odlaska u hajduke.

Na kraju može se zaključiti slijedeće: u uvjetima vojno-činovničke države, krutnoga apsolutizma, centralizma i samovolje cara u svim zemljama Monarhije, pa i u Dalmaciji, dolazi do zamiranja političkoga života. U usporedbi s drugim zemljama Monarhije Dalmacija je, u gospodarskom i društvenom pogledu, za neoapsolutizma bila daleko nerazvijenija. Pedesetih godina došlo je do pojačane centralizacije i birokratizacije javnoga života, što se očituje ne samo u promjeni naziva upravnopolitičkih, sudskih i redarstvenih organa vlasti nego i jačoj podložnosti nižih prema višim organima i policijskom nadzoru na svim razinama. Koliko god politički zaokret nametnut izvana i feudalno nasljeđe iznutra kočili modernizaciju, ona se ipak očitavala u oživljavanju presahljiv izvora akumulacije, primjerice, u brodogradnji, konjunkturi jedrenjačkog brodarstva i vinogradarstva, carinskim olakšicama, koje su potakle trgovinu, zavođenju novoga građanskoga zakonika i pokušajima udruživanja kapitala u pomorska dionička društva, koja označavaju prve kapitalističke ustanove u oblasti pomorstva na ovom dijelu naše obale.

Domaći privredni krug okupljen oko trgovačko-obrtničkih komora pokušava, u skladu s politikom iz bečkog središta, uključiti Dalmaciju u nove procese, primjerice, povezati primorske luke, osobito Split, prometnicama s izvorima sirovina u širokom dalmatinskom zaleđu, unaprijediti poljodjelstvo, bez obzira na feudalne prepreke, podići novčani zavod i stručno znanje radnika u proizvodnji. Svi ti projekti dal-

⁶⁰ D. Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji od polovice XIX stoljeća do prvoga svjetskog rata«, *ibidem*, str. 64.

⁶¹ V. Maštrović, »Prvi naš pravnički časopis«, *Glas Zadra*, br. 26, 1951. Literaturu o njemu vidi u radu Borisa Jurića, »O zadarskim pravnim časopisima«, *Zadarska revija*, br. 2, 1971, str. 150-152.

matinskih privrednika nisu mogli biti ostvareni zbog skromne ekonomske osnovice, nedovoljna stručna znanja, ali i neshvaćanja potrebe uključivanja dalmatinske privrede u nove tokove, a osobito uslijed ekonomske krize, financijskih i političkih poteškoća u kojima se našla Austrija potkraj pedesetih godina stoljeća. Sve te akcije svele su se u realne okvire, a očituju se u udaranju temelja pomorskome školstvu, organiziranom planiranju gospodarskoga razvoja pojedinih područja, koje pokrivaju komore, a time i Dalmacije u cjelini, proširenju strukture kultura u poljodjelstvu, modernizaciji mlinarstva, novoj poreskoj politici itd. Zahvaljujući konjunkturi jedrenjačkog brodarstva i vinogradarstva narastao je građanski sloj iz redova poslovnih ljudi i intelektualaca, tako da je struktura gradskog društva potpunija nego što je bila do sredine stoljeća. Usporedo s tim nešto se izmijenila i socijalna struktura seljaštva, osobito u primorskim krajevima srednje i južne Dalmacije. Skromni pokušaji modernizacije i začeci akumulacije navijestili su postupni prijelaz iz kasnofeudalne u ranokapitalističku privredu, iz staroga u novo građansko društvo.

Stjepo Obad: DEVELOPMENT IN DALMATIA DURING THE NEOABSOLUTIST PERIOD

Summary

Up to the mid-nineteenth century, Dalmatia was slow to develop in all respects. This was reflected by an underdeveloped urban economy, a dearth of local capital, a disorganized agrarian system, inadequate customs regulations, and negligence on the part of officials of the centralized government towards this very peripheral province of the empire. After the liberalism of 1848 and the introduction of the octroi, a victory by counter-revolutionary forces heralded the political turn towards neoabsolutism which would ultimately occur in all the countries of the Austro-Hungarian monarchy, including Dalmatia.

External reforms brought about changes in the administration, the judicial system and the territorial guards, and strengthened the role of the bureaucracy and staunch government. The fifties were characterized by a revival of absolutism, and cannot be spoken of in terms of political life, but rather of political drought.

Outside and inside influences, however, led to modernization in Dalmatia. Booms in winegrowing and shipping (by sailing ship), an attempt to form a shipping stock corporation, and the establishment of maritime schools and chambers of commerce and trade overseeing the economic revitalization of the province, all testified to this. The capital accumulated from the wine trade and from shipping was reinvested to expand the winegrowing and sailing ship industries, or went into the milling industry, as evidenced by the appearance of industrial firsts such as the steam mill in Šibenik and the ironworks on the Jadro River near Split. The development of agriculture, particularly winegrowing, was the subject of much thought and writing; agricultural associations were established to promote it, and thanks in part to this the first Dalmatian exhibition was organized and Dalmatian exhibitors participated in national and world fairs. Support was expressed for production, the creation of labor and trade surpluses, the inclusion of Dalmatia in the monarchal customs system, and the construction of railways and roads to link Dalmatia to the wider region that gravitated towards it. Attempts were launched to found an academy and professional schools in Zadar, but these goals were not realized.